

ЭМАТЫЎНЫ АСПЕКТ СІНТАКСІСУ

У артыкуле разглядаюцца эматыўныя сінтаксічныя канструкцыі, прырода якіх звязана з пачуццёвым успрыманнем і асэнсаваннем рэчасінасці. Яны з'яўляюцца адзінкамі эматыўнага сінтаксісу, які проціпастаўляецца лагічнаму (нейтральнаму) сінтаксісу. Корпус эматыўных выказванняў неаднародны і прадстаўлены ўласна эматыўнымі выказваннямі, якія будуюцца па ўстойлівых эматыўных мадэлях, і эматыўна афарбаванымі выказваннямі. На думку аўтара, вылучаныя эматыўныя выказванні можна структураваць па прынцыпе поля, ядро якога ўтвараюць уласна эматыўныя выказванні, якія выконваюць эматыўную функцыю, а перыферыя ўтрымлівае эматыўна афарбаваныя канструкцыі наведамалейша.

Антрапацэнтрызм сучасных лінгвістычных даследаванняў абумовіў цікавасць лінгвістаў да эмацыйнага боку маўлення чалавека, паколькі сярод неабходных умоў для ўзнікнення камунікацыі і паспяховай яе рэалізацыі значнае месца займае эмацыйны фон камунікантаў – іх эмацыйны стан і адносіны адзін да аднаго. Станаўленне асобнай лінгвістычнай дысцыпліны – эматыялогіі – звязана з імем прафесара В. І. Шахоўскага, які распрацаваў першую *канцэпцыю* лінгвістыкі эмоцый, заснаваную на катэгарызацыі эмоцый у лексіка-семантычнай сістэме мовы. Вынікі шматгадовай працы даследчыка і яго вучняў над праблемай адлюстравання эмоцый у мове прэзентаваны ў шматлікіх публікацыях, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацыях. Надалей канцэпцыя была развіта ў *лінгвістычную тэорыю* эмоцый. “Лінгвістыка эмоцый выходзіць з таго, што чалавек з’яўляецца актыўным адлюстравальным суб’ектам, яго мова – сродкам адлюстравання, а эмоцыі – формай адлюстравання азначнага стаўлення да свету” [4, с. 14].

Пытанні эматыўнага сінтаксісу складаюць частку праблемнага поля эматыўнай лінгвістыкі. Эматыўны сінтаксіс проціпастаўляецца лагічнаму (нарматыўнаму, эматыўна нейтральнаму) як сінтаксіс выразнасці сінтаксісу выражэння. “Функцыянальнае прызначэнне эматыўнага сінтаксісу зводзіцца ў цэлым да ўцягвання пачуццёвай сферы псіхікі ў кагнітыўна-камунікатыўныя працэсы” [5, с. 4]. Эмоцыі як суб’ектыўныя перажыванні індывідуума не заўсёды знаходзяць знешняе выражэнне. Разам з тым, у кожнай мове прысутнічаюць спецыяльныя сінтаксічныя сродкі

афармлення эматыўных перажыванняў моўцы ў дачыненні да навакольнага свету і да самога сябе. Падчас эмацыйнай камунікацыі адбываецца дэфармацыя граматычнай структуры выказвання, што прыводзіць да змянення як звыкллага парадку слоў, так і моўнага ўвасаблення лагічных катэгорый. “Такім чынам, у мове фарміруюцца асобныя структурныя тыпы эматыўных сказаў, якія складаюць корпус структур эматыўнага сінтаксісу, што атрымалі больш ці менш рэгулярнае ўжыванне і не страцілі пры гэтым сваёй выразнасці” [5, с. 4]. Гэтыя сінтаксічныя структуры абумоўліваюць сістэмны аспект эматыўнага сінтаксісу.

Пачынальнікам паслядоўнага вывучэння эматыўных выказванняў на матэрыяле рускай мовы з’яўляецца прафесар Л. А. Пятроўская, якая адзначае, што ў сінтаксічным ладзе розных моў ёсць выказванні, у камунікатыўным прызначэнні якіх “дамінуе намер суб’екта маўлення не паведаміць штосьці, не пабудзіць да чагосьці, не запытаць інфармацыю, а выразіць эмацыйную ацэнку ў адносінах да чагосьці (сітуацыі зносінаў, суразмоўцы, зместу яго выказванняў, становішча спраў у пазамоўнай рэчаіснасці) або агульны эмацыйны стан” [2]. Для абазначэння адпаведных выказванняў даследчык прапануе тэрмін *эматыўныя выказванні*, а для сінтаксічнай падсістэмы, у якую яны ўключаны, – тэрмін *эматыўны сінтаксіс*.

Эматыўныя выказванні разглядаюцца як “замацаваныя ў мове спосабы выражэння эмацыйнай рэакцыі моўцы на аб’ектыўную рэчаіснасць або маўленне суразмоўцы, якія валодаюць рэгулярнай узнаўляльнасцю ў маўленні” [3, с. 3]. У канкрэтнай сітуацыі зносінаў перад носбітам мовы стаіць выбар паміж эматыўна нейтральнай або эматыўна маркіраванай мадэллю пабудовы выказвання. Гэты выбар абумоўлены намерам моўцы – паведаміць пра свой эмацыйны стан (*Я рады цябе бачыць, Мне сорамна*) або выказаць свае эмоцыі сродкамі мовы (*Неверагодна!, Якая прыгажосць!, Ну і характар!*). Прырода эматыўных выказванняў звязана з пачуццёвым успрыняццём і эмацыйным асэнсаваннем навакольнага свету, які ўплывае на суб’екта маўлення.

Л.А. Пятроўская вылучае наступныя дыферэнцыйныя прыметы эматыўных выказванняў [3, с. 32–45]:

1) ілакутыўнай мэтай з’яўляецца выражэнне эмоцый;

2) перавага эмацыйнай ацэнкі над рацыянальнай;

3) у семантычнай структуры прысутнічаюць чатыры кампаненты: назва эмоцыі, суб’ект эмоцыі, прычына эмоцыі, аб’ект эмоцыі.

На падставе аналізу эматыўных выказванняў Л.А. Пятроўская вылучае тры класы канструкцый, якія адрозніваюцца паводле дамінантнага сродку фарміравання эматыўнага значэння ўсяго выказвання [1; 2]:

1) эматыўныя выказванні, пабудаваныя па тыпізаваных эматыўных сінтаксічных мадэлях (*Поговори еще у меня!; Тоже мне, умник нашелся!; Вот так история!; Ну и люди!; Нет чтобы подождать!; А еще друг называется!; Подумаешь, герой!; Вот тебе и разогрела!; Вот так силач!*). Гэтыя сінтаксічныя мадэлі характарызуюцца высокай ступенню фразеалагізацыі як з боку граматычнай структуры, так і з боку семантыкі. Тыпавое значэнне кожнай эматыўнай мадэлі абумоўлена не канкрэтным кампанентам, а ўсёй мадэллю ў цэлым;

2) эматыўныя выказванні са спецыялізаванымі маркёрамі эматыўнасці (*Эта я-то испугался?; Неужели и здесь небезопасно?; Вы что – незнакомы?; Вот не думал никогда об этом!*). У якасці маркёраў найчасцей выступаюць часціцы або партыкуляваныя займеннікі. Прыбіранне іх са структуры выказвання прыводзіць да змены камунікатыўных установак: выказванне пераўтвараецца ў эматыўна нейтральнае або эматыўна афарбаванае паведамленне або пытанне;

3) эматыўныя выказванні, якія аманімічныя выказванням іншых камунікатыўных тыпаў і адрозніваюцца ад іх інтанацыйным афармленнем (пар: зваротак *Костя!* і эматыўнае выказванне *Костя!*, у якім выражаецца здзіўленне; пытальнае выказванне *Как уехал?* і эматыўнае *Как уехал?!* з тыпавым эматыўным кампанентам значэння ‘выражэнне здзіўлення’).

Акрамя эматыўных выказванняў, вылучаных Л.А. Пятроўскай, да корпусу адзінак эматыўнага сінтаксісу мэтазгодна адносяць выказванні са змененай граматычнай структурай. “Прынцыпы гэтых зменаў заключаюцца ў эмацыйным асэнсаванні дэнагатыўнай сітуацыі, якая цягне пераацэнку прапазіцыі, што прыводзіць да парушэння механізмаў актуалізацыі і, значыць, – да змены граматычнай (сінтаксічнай) структуры выказвання” [5, с. 5–6]. Найбольш тыповымі прыёмамі трансфармацыі нейтральных выказванняў у эматыўныя, па словах прафесара В. А. Турбіной, з’яўляюцца [5, с. 6–9]:

адасабленне (змяненне логіка-семантычных адносінаў паміж членамі сказа);
транспазіцыя (морфасінтаксічнае цераасэнсаванне функцыянальнай значымасці элементаў сказа);
парцэляцыя (распчэпленне (сегментацыя) структуры сказа).

Як сцвярджае даследчык, гэтыя прыёмы з’яўляюцца асноўнымі граматычнымі катэгорыямі эматыўнага сінтаксісу: кожная з іх закранае розныя ўзроўні эматыўнага выказвання – семантычнага (адасабленне), граматычнага (транспазіцыя) і структурнага (парцэляцыя).

Для выражэння гэтых катэгорый у эматыўным сінтаксісе ўжываюцца розныя граматычныя сродкі, сярэд якіх [5, с. 6]:

1) дыслакацыя – перамяшчэнне якога-небудзь члена сказа (найчасцей даданага) у незвычайную для яго структурную пазіцыю (*Мы нашли твой башмак за сараем в куче мусора. → За сараем мы нашли твой башмак, в куче мусора!*);

2) інверсія – змяненне звычайнага парадку слоў ў прэдыкатыўным ядры (*Они дали мне поспать. → Дали они мне поспать (как же!)*);

3) інтэркаляцыя – размяшчэнне якога-небудзь элемента сказа (акрамя прыдзеяслоўных займеннікаў) паміж членамі прэдыкатыўнага ядра (*Вы ошиблись. → Вы, видит бог, (опять) ошиблись!*);

4) рэпрыза – увасабленне аднаго і таго ж члена сказа дзвюма (або больш) формамі, пры гэтым дадзеныя формы паўтараюцца, але не эксплікуюць адна адну (*Деньги не приносят счастья → Деньги, они не приносят счастья!*);

5) рэдукцыя – усячэнне сказа за кошт эліпсіса граматычных членаў сказа, у асноўным – прэдыкатыўнага ядра (*Я послал его к черту. → К черту его!*). Аднавіць прэдыкатыўнае ядро не заўсёды магчыма (напр.: *Где уж нам!*);

б) кампрэсія – сцісканне граматычнага сказа (прэдыкатыўнага ядра) да слова або словазлучэння (*Хотя солдат был ранен, он спас ребенка.* → *Солдат, раненый, спас ребенка*);

7) рэканструкцыя – аднаўленне граматычнай формы сказа да слова або словазлучэння (уласціва, як правіла, мовам з цвёрдым парадкам слоў).

Пералічаныя сродкі могуць спалучацца і дапаўняць адзін аднаго.

Апісаныя В. А. Турбіной мадыфікаваныя сінтаксічныя канструкцыі, на нашу думку, мэтазгодна кваліфікаваць як эматыўна афарбаваныя выказванні, паколькі эмацыйнае значэнне ў іх суправаджае логіка-прадметны змест паведамлення.

Такім чынам, эматыўны сінтаксіс як моўная падсістэма прадстаўлены разнароднымі сінтаксічнымі адзінкамі, якія мэтазгодна структураваць па прынцыпе поля. Ядро поля будуць складаць эматыўныя мадэлі сказаў, паводле якіх будуюцца выказванні, камунікатыўнае прызначэнне якіх ёсць выражэнне эмоцый моўцы. Напрыклад: паводле сінтаксічнай мадэлі *А яшчэ + назоўнік Н./Т. скл. + называецца* ўтвараюцца эматыўныя выказванні з агульным тыцавым значэннем ‘расчараванне’: *А яшчэ сяброўка называецца*. Сінтаксічная мадэль *што за + назоўнік Н. скл.* рэалізуецца ў выказваннях са значэннямі ‘здзіўленне, абурэнне’: *Што за дзень! Што за людзі!* Такого кшталту выказванні выконваюць эматыўную функцыю і перадусім ужываюцца ў маўленні для вербальнага выражэння эмоцый. Да перыферыі поля будуць адносіцца эматыўна афарбаваныя выказванні, для якіх першаснай камунікатыўнай задачай з’яўляецца паведамленне пра факты, аднак моўца падчас камунікацыі знаходзіцца ў стане эмацыйнай узрушанасці. Эмацыйную рамку такіх выказванняў ствараюць пэўныя лексіка-граматычныя сродкі (як правіла, часціцы): *Няўжо нельга запытацца спакойна?!; Заўтра едем у Мінск. – Як заўтра?!; Ён што, жаніцца збіраецца?! Эматыўна афарбаваным выказванням уласцівы пэўныя структурныя трансфармацыі: Я, бог сведка, не думала, што так усё закруціцца; Далі яны мне адпачыць (‘не далі’). Апісанне поўнага корпусу эматыўных і эматыўна афарбаваных сінтаксічных канструкцый бачыцца актуальнай задачай у галіне эматыўнага сінтаксісу беларускай мовы.*

Спіс літаратуры

1. Пиотровская, Л. А. Роль интонации в противопоставлении эмотивных и вопросительных высказываний / Л. А. Пиотровская // Язык. Функции. Жизнь : сборник статей в честь профессора А. В. Бондарко. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – С. 115–124.

2. Пиотровская, Л. А. Эмотивность и дексис [Электронный ресурс] / Л. А. Пиотровская. – Режим доступа: <http://mfk.spbu.ru/sites/default/files/piotrovskaya.pdf>. – Дата доступа: 01.05.2019.

3. Пиотровская, Л. А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования / Л. А. Пиотровская. – СПб. : СПб. гос. ун-т, 1994. – 147 с.

4. Солодовникова, Н. Г. Авторский курс проф. В. И. Шаховского «Язык и эмоции»: формирование эмотивной компетенции коммуникативной личности / Н. Г. Солодовникова // Человек в коммуникации: от категоризации эмоций к эмо-

тивной лингвистике : сборник научных трудов, посвященный 75-летию профессора В. И. Шаховского. – Волгоград : Волгоградское научное издательство, 2013. – С. 13–20.

5. Турбина, О. А. Природа эмотивного синтаксиса и его категорий / О. А. Турбина // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». – Т. 10. – № 2. – 2013. – С. 4–9.